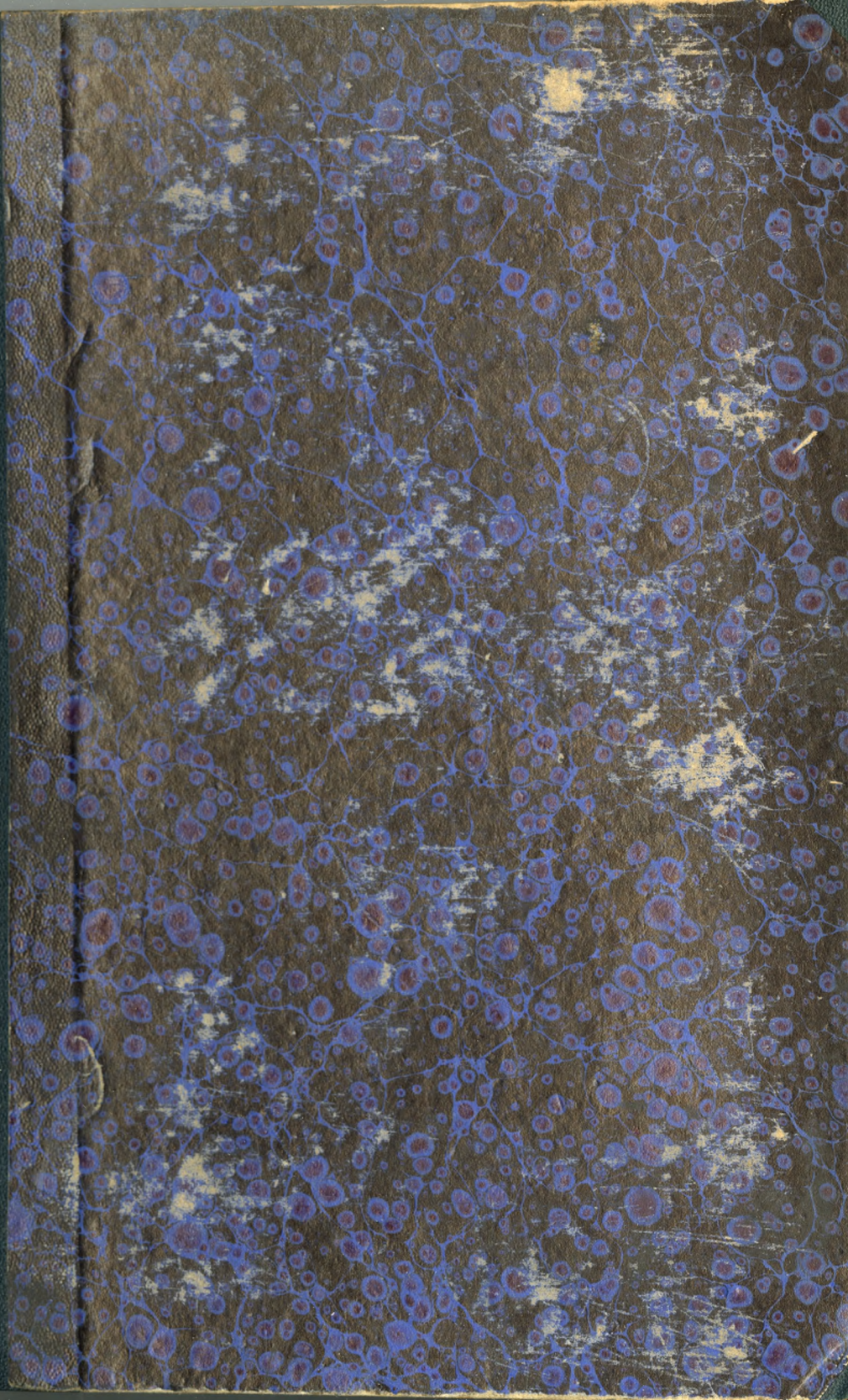

Politikai
röpiratok,

48.

48
357

8.

Lebenc.
1876.

DE BALLAGI GEZA.

A PROTESTÁNTISMUS ÉS KATHOLICISMUS.

TANULMÁNY A TÁRSADALMI RENDEZÉS FELETT.

IRTA:

LAVELEYE EMIL,
LÜTTICHI TANÁR.*)

I.

Napjainkban sokat beszélnek a latin fajok hanyatlásáról. — Mondják hogy sebesen szálluak alá, s a jövő a germán és szláv népeké.

Én nem hiszem, hogy a latin fajok az ereikben forgó vér miatt volnának hanyatlásra kárhoyztatva, mert ez végzetszerű okot föltételezne, végzetszerűt, mert a népeknek nincs hatalmában, hogy természetüket megváltoztassák, vagy physical alkotásukat módosithassák; hanem szerintem a történelem, s a mai idők eseményeiből csak az a következés vonható le, hogy a katolicus népek sokkal lassabban haladnak előre, mint azon népek, melyek megszűntek katolicusok lenni, és hogy ezekhez viszonyítva, amazok hátrafelé menni látszanak. Ez a tény annyira feltűnő, hogy a püspökök magok, s az ő lapjuk Franciaországban, a l'Univers, alkalmat vesznek ebből szemrehányást tenni a hűtlen katolicusoknak.

Többféle indokaim vannak arra, hogy e tagadhatatlan tényt ne tulajdonítsam a faj befolyásainak.

Igaz hogy a népek rendeltetése egyrészen azok physical alkotásoktól függ. Ha bár az ember visszamegy az ősidőkre, csak két okot talál, melyből ki lehet magyarázni a népek rendeltetését: s ez a faj és a környezet, az ember alkotása egyfelől,

*) Ez igen nevezetes röpiratot, magyarítva Derczenyi M. Sándortól, az „Evangeliumi prot. lap“ járatói és pártolói veszik legelőbb, ívenként küldvén meg nekik kedvezményi mellékletül.

Balogh Ferencz, szerkesztő s kiadó.

61672 00564854

másfelől a kültermészet befolyása, az égali, a földrajzi helyzet, a föld termékei, a lakott föld külalakja, a táplálék. De most, midőn oly kevert vérű népekről van szó, mint az európaiak, s a melyek különben is egy közös törzsből származnak, igen nehéz, bármi kis tudományos bizonyossággal is, a társadalom tényeit faji befolyásokra vinni vissza.

Az angolok jobban értik a francziáknál a parlamenti kormányforma használatát, s a politikai szabadságok gyakorlását. Vajjon a vér befolyása ez? Én nem hiszem. Mert egészen a 16-ik századig, Francia-, Spanyolország és Italia, oly tartományi szabadságokkal bírtak, melyek az angolokéihoz igen hasonlók voltak. Az egyetlen megjegyzésre méltó különbség ez volt, hogy az angoloknak központosított kormányuk, s egyetlen parlamentjük volt, elég erős a királyságot egyensúlyba tartani. A normand hódítás egyesítvén Angolországot, egy katonai parlament alakult, s mivel a királyság igen erős volt, a nemesség és a községek egyesültek az ellen küzdeni, és csakugyan folytonosan küzdelemben is voltak vele.

Francia- s Angolország rendeltetése lényegesen akkor kezdett különbözni egymástól, midőn a 16-ik századtól kezdve a puritánok legyőzték a Stuartokat, és XIV. Lajos kiűzte Franciaországból a reformátusokat, s ez által kiirtotta a helyi autonómia, és komoly ellenállás utolsó elemeit is az önkényuralom irányában.

Midőn látja az ember hogy a protestans latin fajok felülmulják a német faju de katolikus népségeket; midőn látja az ember, hogy ugyanazon országban, sőt vidéken lakó, egy nyelvű és származású népség között, a reformáltak sokkal szabályosabban haladnak elő, mint a katolikusok: igen nehéz rá nem jönni arra a következtetésre, hogy az egyik felsőbbbsége a másik felett, nem másból, hanem vallásából ered.

Ezen kérdések elemzésébe igen gyakran felekezeti szenvedélyek vagy vallásellenes előítéletek vegyültek be. Ideje hogy egyszer már alkalmazzuk ide a természettudós és physiolog tudományos figyelése és részreghajlatlansága rendszerét. A tények egyszerű összeállításából kétségbe hozhatatlan következtetések származnak le.

Kétségtelen hogy a skótok s irländiak egy eredetűek. Mindketten angol uralom alá vették. Egész a 16-ik századig Irland miveltebb volt Skótországnál. A zöld Érin, a középkor elején, a műveltség tüzhelye volt, mikor még Skóthon barbárok tanyája.

Mióta a skótok elfogadták a reformációt, meghaladták ők még az angolokat is. Az égalj ugyan s a talaj természete nem engedi hogy Skóthon oly gazdag legyen mint Anglia; de Macaulay meggyőz, hogy a 17-ik század óta a skótok meghaladják az angolokat a műveltség minden szakában. Az ultramontánságnak hódoló Irland pedig szegény, nyomorult s a lázadás szelleme által hányatott, s úgy látszik egészen képtelen hogy önerejéből föl-emelkedjék.

Minő ellentét van magában Irlandban az egészen kath. Connaught, s a tulnyomólag protestans Ulster között.

Ulster ipara által gazdag, s Connaught az emberi nyomor legtulzottabb képét viseli magán.

Nem akarom összehasonlítani az északamerikai s délamerikai, az észak európai s déleuropai népeket. Mert akadhatna valaki, ki ezek különbözését sőt ellentétét az égalj vagy népfajiság által tartaná kimagyarázhatónak. Hanem menjünk Helvetiába, és hasonlítsuk össze Neuchatel, Vaud, Geneva kantonokat — kivált a kath. savoyaiak bevándorlása előtti időben Luzern-, Vallis-, Uri stb. cantonokkal. Az elsők rendkívül meghaladják az utolsókat, tanultságban, irodalomban, a magasabb művészetben, iparban, kereskedésben, gazdagságban, szóval a műveltség minden tüneteiben.

Fordítsuk most figyelmünket egyetlenegy cantonra, Appenzelre, melyet egészen egy s azonos germán faj lakik. A canton köztudomásulag két részre oszlik, belső Rhoden és külső Rhoden, amaz kath., emez protestans. És a kettő közt épen azon műveltségi ellentét van, mint Neuchatel és Uri között. A prot. részben tanultság, mozgékonyosság, ipar, a külvilággali érintkezés, s ennek következtében gazdagság létezik. A kath. részben ügyetlenség, ódon gépiesség, tudatlanság, szegénység.*)

Minden tartományban, melyben a két vallás együttesen képviselve van, a protestansok tevékenyebbek, iparkodóbbak, takarékosabbak, s ennél fogva gazdagabbak mint a katolikusok.

Az Egyesült amerikai államokban, a katolikusok nagy többsége szegény, ugymond Toqueville.

Canadában a nagykereskedés, ipar, a nagyobb szerű boltok a városokban a protestánsok kezében van.

*) Lásd a részrehajlatlan Hepworth Dixonnak Helvetiáról ujabban megjelent könyvében összehasonlítását egy protestáns kantonnak egy katolikus kantonnal p. o. Appenzelben Külső-Rhodent Belső-Rhodennel.

Audiganne, Franciaország munkás népsége fölötti érdekes tanulmányában jelzi a protestánsok fölényét az ipar terén, s az ő bizonyágtétele annál kevésbé gyanus, mivel ő ezen fölényt nem a protestantizmusnak tulajdonítja. A Nimes-i munkások nagyobb része, mondja ő, kivált a tafota szövöké katholikus, míg az ipartelepek s kereskedelem főnökei, szóval a tőkepénzesek, általában reformált vallást követők.

Ha valamely család két ágra oszlik, s az egyik megmarad ősei vallásában, a másik az új tanok zászlója alá áll, rendszeren lehet észlelni amannál folyton növekvő vagyoni ziláltságot, emennél növekvő gazdagságot. Mazamet-ban, délfraanciaországban, szintén Audiganne szerint minden ipartelep főnökök, egyet kivéve protestánsok, a munkások nagyobb része pedig katholikus. Kevesebb a képzettség ez utóbbiak között, mint a protestáns munkásozttályban.

A Nantes-i rendszabály visszavonása előtt, a reformátusok minden munkaágban tulszárnyalók voltak, és a katholikusok nem tudván a versenyt kiállni velök, 1662-től fogva több királyi rendeletek által betiltatták azon iparágak gyakorlását a protestánsoknak, melyekben azok kitűntek. Franciaországból lett kiűzetésük után elvitték a protestánsok Angliába, Poroszországba, Hollandiába, az ő takarékos és vállalkozó szellemüket, s meggazdagíták a vidéket, melyben letelepülének. A germánok a latin fajú protestánsoknak köszönik haladásukat. A nantesi rendszabály visszavonása áldozatai vittek be Angliába többnemű iparágat, jelesen a selyemszövést, és Calvin tanítványai civilisálták Skóthont.

Hasonlitsuk össze a prot. országok állampapirosainak tözsdei jegyzékét, a kath. államokéihoz, a különbség nagy lesz. Az angol 3-százttóliás papirosok 92-ön állanak, a 3 százalékos francziák 60-on. Hollandia, Poroszország, Dánia, Svédhon járadék kölcsönei legalább alparin állnak. Ausztia, Italia, Spanyolország, Portugall járadék kölcsönei körülbelöl felén.

Mai napság, egész Németországban, a szellemi műveknek, könyveknek, szemléknek, térképeknek, napilapoknak üzlete a zsidók és protestánsok kezében van, majdnem kizárólag.

Ennyi egyező tények mellett, lehetetlen tagadni, hogy nem a faj hanem a vallás okozza némely népek rendkívüli előmenetelét.

A reformatio, azon országoknak, melyek azt elfogadják, oly erőt adott, hogy azt a történelem alig képes felfogni. Vegyéték esetekbe Németalföldet — két millió lélek olyan földön mely fele

részben homokból, más felében tavakból áll; s ezek ellenállnak Spanyolországnak, mely hatalma alatt tartá Európát, s alig szabadulnak ki a castiliai járom alól, elborítják hajóikkal a tengereket, az értelmi világ vezérei lesznek, s annyi hajójuk van mint a szárazföld összeségének, minden európai nagyszövetkezés vezényelői, Angliát s Franciaországot ellensúlyozzák, midőn ellenük szövetkeznek, az Egyesült Államok szövetségi egyesületének példányul szolgálnak, mely ezen nagy köztársaság határtalan növekedésének szabad tért nyit, s oly pénzügyi tervezeteket kezdeményeznek, melyek a gazdagság kifejlődésére a leghatározottabb befolyással vannak, mint a jegybankok felállítása, s a részvénytársaságok.

Svédhon — melyben egy millió ember lakott gránitos talajon, mely az év hat hónapjában hóval van fődve — Gusztav Adolf alatt beavatkozik a szárazföld ügyeibe, legyőzi Ausztriát a hadaszat-tudós Wrangel, Torstenson, és Banner vezérlete alatt, és megmenti a reformatiót. Mai napság Anglia a tengerek királynéja, első a kereskedelem s iparüzlet terén, Ázsiában kétszáz millió ember áll kormánya alatt, s az egész föld tekét elborítja gyarmat rajaival. Érdekes látni Dilke Károly „Greater Britain“ című könyvében az angolsax hatalom képét az egész világon. Az Egyesült államok szédítő sebességgel nevednek. Jelenben 42 millió lakosuk van. E század végén 100 millió lesz. Már ma a föld leggazdagabb s leghatalmasabb népe.

Egy pár század alatt Amerika, Ausztralia és Dél-Afrika az angolszász eretnokség, Ázsia a szláv szakadárság birodalma lesz.

A Róma alá vetett népek terméketlenséggel sujtják, többé nem gyarmatosítanak, nincs terjeszkedési erejük.*) Thiers szava, melylyel jelzé ezek fővárosát Rómát — viduitas et sterilitas — Róma népeire is alkalmazható. Az ő multjok fényes, jelenök borus, jövőjük nyugtalanító. Lehet-e gondolni szomorubb helyzetet mint Spanyolországé? Franciaország, mely a világnak oly sokjó szolgálatot tett, szinte szánakozásra méltó, nem azért hogy legyőzetett — a katonai szerencsétlenségek helyrehozhatók — hanem mivel a despotismus s anarchia játszó labdája. Ma is, midőn önrendezésére, minden gyermekei közreműködésére volna szükség, a szélső pártok vitatják egymástól a felsőbbiséget, polgári háborut

*) Cantonban Sha-Myen szigetecske felerészben Francia, felerészben Angolországnak engedve át, lásd e két birtokrész virágzása közti óriás különbség leírását ily műben „Voyage autour du monde“, II. köt. 427. l.

kockáztatva. Franciaország szerencsétlenségének az ultramontanizmus az oka; ő az a mely gyengíti ez országot vészthozó működésével, melyet később elemezünk. Ő az a mely Eugenia császárné, mint a clericalis párt közege által, megkezdte a mexicói hadjáratot, hogy felemelje America kath. népeit, és a porosz háborut, hogy a prot. államok előhaladását akadályozza.*)

Ugy látszik Italia és Belgium szerencsésebbek Franciaországnál és Spanyolországnál: de vajjon a szabadság, ezen két országban megvan-e már végképpen állapítva? A józan fölfogásuak kétkednek benne. Az újabb időben egy római hírlapíró, egy érdekes munkát tett közzé Italia helyzetéről ezen jelentős czim alatt: l'Italia nera. A fekete Italia. A pápa alá vetett népek már megvannak halva, vagy haldokolnak, kiált fel a szerző rémülettel: I popoli di religione papale, o sono gia morti, o vanno morendi, „Ha Italia — mond a szerző — kevésbé látszik betegnek, ennek az az oka, hogy a papság, várva a Pápa visszahelyeztetését, először Ausztriától, most pedig Franciaországtól, mint belhatalom még nem támadta meg az alkotmányt. A választásoknál a clericalis párt távol tartotta magát; de ez ezután nem így fog lenni. Már is leszállott a küzdőterre Nápolyban, Rómában, Bolognában. Az egyház betölti az országot a jesuiták által sugalmazott társulatokkal, s e szerzet házai hatalmukba kerítik az új nemzedéket, melyet Italiának s intézményeinek gyűlöletében nevelnek fel.“ Ezen ítélet helyes. Italia ma azon helyzetben van mint volt Franciaország 1789, és Belgium 1830 után; a szabadság szelleme magával ragadja az egész nemzetet, még a papságot is. A hazafiság, a jövő csilláma, reménye, s a haladás utáni lelkesedés, elfelejtetik a viszályokat: de nemsokára elő fog törni az összeférhetetlenség a mai civilisatio s a római eszmék között. A papság, s leginkább a jezsuiták, Róma szavára hallgatva, már munkához látnak hogy aláássák a politikai szabadságokat, még meghonosulásuk előtt. Tökéletesen ez történt Belgiumban 1840 óta.

Nem rég egyike a belga alkotmány alapítóinak, és talán a legkitünőbb, szomorodott szívvvel mondá nekem „Azt hittük hogy a szabadság megalkotására nem kell több, minthogy azt kikiált-suk, elválasztván az egyházat az államtól. Kezdem hinni, hogy csalódtunk. Az egyház, támaszkodva a falukra, mindenható hatalmába akar keríteni bennünket. A nagy városok, hódolva a modern

*) A császárné azt mondá 1870. júliusában: C'est ma guerre, ez az én háborum. E mondat már a történelemé.

eszméknek, védelem nélkül nem hajtják fejüket a szolgaságba. Polgári háboru felé közeledünk, mint Franciaország. Sőt már most is forradalmi helyzetben vagyunk. A jövő nagy zavarokkal teljesnek tűnik fel előttem.“*) A legközelebbi választásoknál a veszély megjelenése megkezdődött. Az országgyűlésbe való választások erősítették a clericalis pártot, míg a községi választásoknál a nagy városokban mindenütt a szabadelvűek győztek. E szerént a faluk és városok közti ellentét, mely Franciaország polgári háborúinak egyik oka, Belgiumban is mutatkozik. Mig a kormány okos emberek kezében lesz, kik hajlandóbbak szolgálni az országot mint a püspököket, addig nagy zavartól nem lehet félni. De ha a vakbuzgók kezére kerül a kormány, kiknek politikai programjuk a Syllabus, akkor rettenetes rázkódások következnek. Csak mostanában is kis híjja hogy belháborut és idegen beavatkozást nem idéztek elő.

A katolikus országok, az atlanti tenger két oldalán, belzavargások prédái, melyek erőiket emésztik fel, vagy legalább gátolják őket abban, hogy oly szabályosan s rendszeresen haladjanak elő, mint a prot. népek.

Két századdal ezelőtt, kétségtelen volt a kath. államok fölénye. A többiek csak másodrendű hatalmak voltak. Ma állítsuk egyfelől Franciaországot, Ausztriát, Spanyolországot, Italiát, s a Dél-Amerikai államokat, másfelől Oroszországot, a Német birodalmat, Angliát, az Észak-Amerikai Egy. államokat, nyilvánvalóvá lesz, hogy a fennhatóság átment az eretnek és szakadár országokra. Levasseur egy érdekes munkát olvasott fel nem rég az Institutben, melyben kimutatja hogy 1700-ban az öt nagy hatalom 31 százalékát képviselte Franciaország egymaga, vagyis az erő egyharmadát, és ma 6 nagyhatalmat számítván, 15 százalékot, vagy az egész erő egyhatodánál kevesebbet.**)

Tehát, a ki a tényeket elfogulatlanul kérdezi meg, az előtt világos, hogy a reformatio kedvezőbb a népek fejlődésének, mint a catholicismus. Most az van hátra hogy ezen tény okait találjuk fel. Ez ugy hiszem nem lesz nehéz.

*) Emlékezzünk a belga forradalom egyik esinálójára, De Poterre, ki oly keserűen megbánta tettét. A fordító.

**) „Compte rendu des séances de l'Institut“ par M. Vergé, numéro de novembre, 1872. Franciaország az utóbbi 5 év alatt nem véve Alsácia és Lotharingia elvesztését számításba, 366,000 lélekkel fogyott.

II.

Ma az egész világ beismeri már, hogy a haladás első feltétele a világosság terjedése. A munka annál hasznothajtóbb, minél nagyobb az azt igazgató értelmiség. A tudomány alkalmazása a termelés minden ágához, alkotja a mivelt ember gazdagságát. A vad ember borzasztó szegénysége, tudatlanságából származik. Tehát a gazdasági haladás azon arányban történik, a mely mértékben a tudományos felfedezések az iparra alkalmaztatnak.

A tudomány általános elterjedése szintén oly mulhatatlan szükséges az alkotmányos szabadságok gyakorlására. A hol a közhatalom választásokból ered, szükség hogy a választók elegendő képzettséggel birjanak képviselőik megválasztására, ellenkezőleg az ország rosszul lesz kormányozva, egyik hibából a másikba esik, és pusztulásnak indul. Despoticus országokban a képzettség hasznos, de nem mulhatatlan kellék. Nagy és szabad államban, vagy amely azzá lenni akar, ez mulhatatlan kellék, hogy tehetetlenség vagy rendzavar által el ne sülyedjen. A tanultság tehát a népek szabadsága s jóléte alapja. Ugy de mindezideig egyedül a prot. államokban sikerült a tanítást mindenki számára biztosítani. A kath. államok pedig ám határozzák el a tankötelezettséget, mint Italia, vagy költsenek arra sokat mint Belgium, nem fogják elérni a tudatlanság elenyészését.

Az elemi oktatás tárgyában, a prot. államok hasonlíthatlanul előbb állanak a kath. államoknál. Csak egyedül Anglia az, mely ezekkel egy színvonalon áll, hihetőleg azért, mert a reform. felekezetek közt, az angol egyház áll legközelebb a római egyházhoz. Elöl mennek a prot. államok, minden, vagy majdnem minden polgárainak iskolázottságával; a kath. államok messze maradnak népességük egyharmadával, mely iskolázatlan, mint Franciaország és Belgium, vagy népességük $\frac{3}{4}$ részének iskolázatlanságával mint Spanyolország és Portugall.

Nézzünk szét Helvétziában; minő nagy különbség van e tekintetben a kath. és prot. cantonok között. A tisztán latin fajú de prot. cantonok, Neuchatel, Vaud és Geneva egy színvonalon állanak a germán Bern és Zürich cantonokkal, és nagyon túlhaladják Tessint, Vallist és Luzernt.*) Ezen ellentét oka világos, és már többször volt jelezve. A reformált vallás egy könyvön, a

*) Az adatokra lásd szerző e művét „L'instruction du peuple.“

biblián alapszik: tehát a protestánsnak e könyvet tudni kell olvasni. *) Azért ez volt első és utolsó szava Luthernek: tanítsátok a gyermekeket, ez a szülők és polgári felsőség kötelessége, ez Isten parancsolatja. A kath. vallás ellenben bizonyos gyakorlatokból áll, mint a gyónás, misehallgatás stb. melyekre nézve az olvasni tudás nem szükséges, sőt veszélyes, mert ez megrendíti a passiv engedelmesség elvét, melyen nyugszik az egész kath. hit épülete. Az olvasás szükségképen eretnekségre vezet. Ebből tehát okvetlen az következik, hogy a kath. pap a tanítással szemben ellenséges állást foglal, vagy legalább soha nem fejt ki mellette azt az erélyt mit a prot. pap kifejt. A népoktatás rendszerítése a reformációval kezdődik. A tanítás, a politikai szabadságok gyakorlására és a gazdagság szerzésére nagyon kedvező hatással lévén, és a protestantismus a tanítás terjesztését elősegítvén, világos lesz az oka a prot. államok felsőbbségének. **)

III.

Az egész világ megegyezik abban, hogy a népek ereje függ az erkölcsiségüktől. Mindenütt lehet olvasni, a politikai tudományokban pedig alapigazság szerént szerepel: hogy az erkölcsök megromlása, az állam fölbomlása. Ugy de bebizonyított igazságnak látszik, hogy az erkölcsi színvonal magasabb a prot. mint a kath. népeknél. Ezt magok a vallásügyi írók mondják, s e tény azzal magyarázzák, hogy a protestánsok vallásokhoz hívebbek mint a kathólikusok: s e magyarázatot én elfogadom. Ám olvasátok Franciaország irodalmát, vagy menjetek el a különböző színházakba, s nézzétek meg a divatozó színműveket: azoknak alapeszméje mindenkor a házasságtörés: mindennemű változataiban s alakjaiban. A kapós regények s színműveket a tisztességes családok kebeléből kiküszöbölni kénytelenek. Angol s németországban nem így van ez. Azon irodalmi művek, melyek nem a külföld majmolásai, oly hangot s irányt viselnek magokon, hogy általuk a legszüziesebb fülek sincsenek megsértve. ***)

*) Az 1870-ki háboruban beigazoltatott, hogy a prot. katonák tanultabbak valának mint a katolikusok. A kórházakban midőn sebeikből kezdtek lábbadni a prot. katonák könyvet, a katolikusok kártyát kértek szórakozás végett.

**) Ujabbban Goblet d'Alviella részletezte Candolles egy munkáját, melyben azt mutatja ki, mennyiben áll felebb a prot. népek tudományos irodalmi termelése a katolikus államokénál.

***) Lásd Potvin legujabb művét „De la corruption de gout littéraire en France.“

A francia irodalom ezen bajainak kezdete távoli származásu. A provençalok, kik a gall-román romlottságot örökölték, megénekelték, s a galanteria neve alatt megkedveltették az erkölcsi feslettséget s törvénytelen szerelmet. Így lett a galanteria a képzelet minden műveinek jellege, sőt a nemzeti jellem egyik fő vonása. A szépeltő király „vert-galant“ a legnépszerűbb a francia királyok közül. Azon népeknél, melyek a reformációt elfogadják, a puritán szellem gátot vetett ezen erkölcsi feslettségnek, s a helyett oly erkölcsi szigort honosított meg, mely tulzottnak látszik bár, de erősen edzett erkölcsiséggel ruházta fel az embereket.

A kath. országokban, azok kik az egyház mindenhatóságát megtámadák, fegyverüket nem az evangyeliumból, hanem az új idők s a pogány világ szelleméből költsönözték. A római egyházat két irányban lehet megtámadni, vagy úgy hogy kimutattatik annak eltérése a Krisztus tanától, s az övénél tisztább s komolyabb keresztyénség hirdettetik; vagy pedig úgy hogy annak dogmáit az ironia tárgyává teszik, a közérzületet keltik fel annak elévülés általi jogfoglalásai ellen. Luther, Calvin, Zwingli, Knox az első módot, Rabelais, Voltaire a másodikat választották. Világos, hogy az első az evangyéliomra támaszkodva az erkölcsi érzést erősítették, az utolsó pedig hogy céljukat érhessék, azt lerombolták. Innen származik, hogy majdnem minden francia író, ki a szellem fölszabadításán dolgozott, némi erkölcstelen jelleggel bír. Vajjon lehet-e aggály nélkül adni kezébe, nemcsak egy fiatal leánynak, de egy ifju férfinak is Rabelais, Voltaire, Rousseau, Diderot, Courier és Beranger összes műveit? Azok az írók, kik az erkölcsöt tiszteletben tartják, s kiknek műveiket az ifjúsággal olvastatják, mint Bossuet, Fenelon, Racine, többnyire az egyház alázatos szolgálói, és kényuralmi tanokkal teljesek. Ebből származik, hogy Franciaországban, azok legnagyobb részének kik nem forradalmárok, oly erős katolikus jellege van.

Ez másként van Angliában s Amerikában: ott a szabadság legerősebb bajnokai, a legszigorubb erkölcsiség hirdetői, mint a puritánok és quakerek. Mig Bossuet a kényuralom elméletét formulázta, addig Milton a köztársaságét írta meg, s a puritánok alapították meg Anglia s az egyesült államok szabadságát. Az egyik oldalon azt látjuk hogy a vallásos s erkölcsös írók a szabadságot hirdetik, azok pedig akik a szabadságot akarják, a vallást s erkölcsöt semmibe sem veszik: a másik oldalon ellenkezőleg ugyanazon személyek védik a vallást, erkölcsöt és szabadságot.

Nézzük ennek következményeit. Hasonlítsuk össze azon emberek magán életét, kik Angliában 1648-ban a forradalmat csinálták, vagy a kik Amerikában a köztársaságot alapították, azon emberekével kik a francia köztársaság alapítói voltak. Az elsők mindannyian feddhetetlen erkölcsűek, becsületesség dolgában szeplőtlenek, elveikre nézve majdnem tulzottan komolyak. Az utóbbiak, egy-két rajongót — mint Robespierre és Saint-Just — kivéve, többnyire feslett erkölcsűek. A leghatalmasabb közöttük Mirabeau, ki egymaga képviseli a francia forradalmat, ez a lángész és bűvös szónok eladja magát az udvarnak, erkölcstelen könyveket ír, s az erkölcstelenséget a végletekig viszi. Hasonlítsuk össze ezzel a szigorú kálvinistákat, kik legyőzték a kényuralmat, megalapították Anglia s Amerika szabadságát; minő ellenkép!

Quinet Edgar, a francia forradalomról irt bámulatos könyvében, megjegyzi hogy ezen korszak emberei, kik eleinte oly tele voltak lelkesedéssel, csakhamar abba hagyták igyekvésüket, s aláveték magukat, sőt sokan közülök esdekelték hogy alávehessék a császárság szolgai nyugalmának. A hollandi „koldusok“ sokkal tovább küzdöttek, s egészen más megpróbáltatásokat állottak ki a nélkül hogy elvesztették volna bátorságukat. Városaik rohammal vétettek be, egész tömegek konzultáltak le; de ők küzdöttek: egy maroknyi nép, oly ellenség ellenében, melynek két világ ereje s kincse állt rendelkezése alatt. Ezek nem éreztek sem ernyedést sem csüggedést, végre is győztek: mert volt hitök!

Kevélység, személyeskedés, hiúság, összeveszítették, s halálos testvérgyilkos küzdelembe keverték a francia forradalom zászlóvivőit; leölték egymást, a helyett hogy a köztársaság megalapítására egyesültek volna. Hollandiában, Angliában, Amerikában a szeretet, alázatosság, kölcsönös türelem szelleme egyesíté azokat, kik hazájukat felszabadíták, hogy megszilárdítsák munkájukat. Egy állam alapításra, Penn és Washington keresztvénsége hathatósabb czément mint Vergniaud, Robespierre és Mirabeau bölcsészete. Nem szükség a két tan bírálatába bocsátkozni: elég ha azok eredményét állítjuk össze.

Midőn a vallásos érzés elgyengül, akkor a helyett a becsület viszketege, a hiúság, a mások helyeslésének keresése lesz a jól cselekvés mozgató ereje, s az erkölcsös élet rugója. — Vigny Alfred ékesen szólólag fejezi ezt ki egy fejezetében, ezen című könyvének: Katonai nagyság és szolgaság. Musset ismételte azt erőteljes verseiben:

L'orgueil . . . C'est ce qui reste ecorne d'un peu beau dans la vie.

(A kevélység . . . Ez maradt az élet kevés szépségéből)

Taine azt mondja Anglia felett irt jegyzeteiben : „Franciaországban az erkölcsiség elve a becsületérzésen alapul, Angliában pedig a kötelesség eszméjén ; ugy de az első nagyon önkényes és hatása a különböző egyéneken különböző.“

Prévost-Paradol „Uj Franciaország“ című művében ezt írja : „A jó hiszemű s világosan látó szemlélő előtt, a mi országunk a világban egyetlenül álló látványságot mutat, t. i. egy oly társadalom látványát, melyben a jó rend főbiztosítéka a becsület viszketege (point d'honneur) lett, a kötelesség teljesítése és az áldozatok ebből erednek, mivel már a vallás és hazafiság elvesztették termőképességüket. Ha törvényeink tiszteletben tartatnak, ha az ifju táborig zászlója alá áll, s hozzá hű marad, ha a számadó tiszt a közpénztárt nem bántja, s ha végül a francia az állam és polgártársai iránti tisztét illően teljesíti, ezt az ő becsületvágyának lehet köszönni. Mindezt nem azért teszi, mintha tisztelné az isteni törvényt, mely már rég kétségbe vonatott ; sem azért mintha bölcsészki kötelmet érezne a kötelesség iránt, mely kétségessé lett ; sem azért mintha hódolni akarna az állam elvont eszméjének, melyet annyi forradalom felforgatott, s elvevé hitelét ; egyedül a becstelenség miatti pirulás félelme szüli nálunk a jólcselekvésre indító kívánságot.“ Hű és sivár kép ez, melyet Prévost-Paradol rajzol sebhedt szívvvel, kivált mikor utánna teszi : „semmi mással nem birni támaszul mint a becsületvágygyal, melyet mint a szentírás gyenge nádszálát hajladozni érezzük kezünk alatt.“

Olvassátok a néphez vagy hadsereghez intézett kiáltványokat Franciaországban, midőn őket elragadtatásra, lelkesülésre akarják buzdítani, van-e bennök egyéb mint a becsület viszketegére vagy a hiuságra való hivatkozás. Halljuk Napoleont : „A pyramisok tetejéről negyven századok néznek le reátok.“ Máskor ismét ugyanő így szól : „Katonák, majd ha visszatértek tüzhelyeitekhez, elbeszélhetitek : én voltam Jénánál, voltam Auszterlicznél.“ Tehát ez az egész cél, hogy beszélhessenek magukról, vagy hogy mások beszéljenek róluk, s ez az indok is a vitézkedésre. Nelson Trafalgárnál, egyszerűen így szól : „számítok rá, hogy mindenki teljesíti kötelességét.“ Azon iratokban, melyek a németalföldi s amerikai forradalom férfaitól származnak, a hazaszeretetre, a kötelesség érzetere, s az Isten törvényére hivatkoznak. Világos hogy ezen rugók biztosabbak, mint az előbbiek. Mert magáról beszéltetni, igen kétes előny. S a ki elég lelki erővel bír, hogy megtudja mérlegelni a becsület viszketegét, annal elveszti hatását a cselekvésre. Másrészt pedig, a közvélemény

megvesztegethető, s ez esetben nem lehet arra, mint az erény emeltyűjére hivatkozni.

A francia írók, mindannyian az ébredés időszakát (renaissance) dicsőíték s emelék a reformatio időszaka fölébe, mivel, ugymondanak, amaz jobban tágitja a látkört, s az emberiség felszabadulását teljesebbé tevő. De a tények nem igazolják őket. Azon országok, melyek elfogadják a reformatiót, nyilván főlebb állanak, mint azok melyek a renaissance-nál maradtak. Mivel a reformatióban erkölcsi erő van, mi a renaissance-nál hiányzik. Ugyde az erkölcsi erő, tudományjal párosulva, egyedüli forrása a népek boldogságának. A renaissance visszatérés a pogány régiséghez, a reformatio az evangyeliomhoz. Az evangyeliom magasztosabb levén az őskor traditióinál, szükségesképen jobb gyümölcsöt termett.

IV.

A reformatio elősegélé a népek haladását, melyek azt elfogadják, mivel megengedte nekik a szabad intézmények alapítását, míg a katholicismus vagy a despotismusra, vagy az anarchiára, és gyakran felváltva, hol egyikre, hol másikra vezet. A prot. országoknak természeti kormányzása, a képviseleti kormányzat. A kath. népek kormányzata pedig, minden látszat szerént, a despoticus kormányzat. Míg az alatt vannak, békében vannak; mert az a kormányzat hozzájuk illő; mikor megpróbálják az alól felszabadulni, zavargásba süllyednek, s elgyengülnek; mert természetükkel ellenkező helyzetben vannak. Ezt állítják az Univers és a Civita Catholica czimű napilapok, a római pápai udvar közlönyei. és szerencsétlenségre a tények igazolják állításait.

Gyakran volt már feltéve a kérdés, hogy a hollandi, angol s amerikai forradalmak miért sikerültek, míg a francia forradalom meghiusult. Guizot egy iratot bocsátott közre e kérdés megvilágítására, s benne valóban föltalálható a mi végzetünk titka. Nem tétovázok a felelettel: ez az oka, mert amazok prot. országokban készültek, emez pedig kath. országban. Voltaire már átlátta ezt. E kérdésre: mi az oka hogy Angol s Franciaország kormányzata annyira különbözik egymástól mint Velenczé-é és Marocco-é? „Vajjon — így felel — nem az-e az oka, hogy örökös panaszszal lévén eltelve a római udvar iránt, végre az angolok a megalázó jármot lerázták magukról, míg a másik ledérbb nép azt folyvást hordozza, nevetést és tánczot negélyezvén lánczai közt.“ Voltaire-

nek igaza volt, de vajjon nem-e egyike ő azoknak, kik azt a népet nevetésre és tánczra indíták.

Mai napság már tisztán kimutathatjuk azt, mit a 18-ik század művelt szellemei csak sejtének. Az elhatározó befolyás, melyet a vallás különböző formái gyakorolnak a politikára és nemzetgazdaságra, még akkor nem volt kifejtve. Ma ez már a napnál világosabb, és korunk eseményeiben, mind jobban kiviláglik.

A vallás hatása az emberekre oly nagy, hogy azok ösztönszerűleg vitetnek arra, hogy államok szervezetét vallásos szervezetök alakjától kölcsönözzék. Ott hol a fejedelem Isten képviselőjének tartatik, a szabadság meg nem alakulhat, mert az a hatalom, mely Isten nevében szól és működik, nem lehet más mint önkényű. Az égből jött rendeletek felett nem lehet vitatkozni. Az egyszerű halandóknak itt nincs más tisztük, mint meghajolni és engedelmeskedni. Nem tudok kivételt e szabály alól, Ázsia régi birodalmaiban, valamint a mostani mahomedán és katli. országok-melyben a királyok isteni jognál fogva uralkodnak, a népek teljesen szolgaság alá vettettek voltak és vannak. Szabadok voltak Athenében s Rómában, mert a kormányzók polgártársaik által választva, nem tarták magukat az istenség képviselőinek. A papság nem volt külön kaszt, s az államban kevés volt befolyása.

Az első idők keresztyénsége kiválólag előmozdítá a szabad és demokratikus intézmények létrejöttét. Igaz ugyan, hogy a test-sanyargatási gyakorlatok által elvonta az embert a földi érdekektől, és nem igen készíteték őt, hogy polgári jogait visszakövetelje. De az erkölcsök tisztítása, s emelése által, alkalmasabbá tette azt az önkormányzatra, és szabadságra. Az első századok keresztyén társadalmában egyenlőség uralkodott, s a hatalom a néptől eredett. A beszéd, s a véleményekre való hatás, volt a kormányzat rugója. Az első keresztyén egyházak valóságos democraticus köztársaságok voltak. S így midőn a presbyteri felekezet a 16-ik században visszaállította az egyház régi szervezetét, ez által arra is vezetett, hogy az államban is köztársasági intézményt állítson.

A római egyház védői és ellenei, egyformán összetévesztik a keresztyénséget a katholicismussal. Azok, kik megtámadják a keresztyénséget, neki tulajdonítják a római egyház visszaéléseit és büneit, s azok kik a r. egyházat védik, érvül hozzák fel a keresztyénség érdemeit, erényeit s jótéteit. Hiba ez mind a két részről. A keresztyénség előmozditja a szabadságot; a katholicismus pedig annak halálos ellensége, s ezt annak csalhatatlan feje ál-

itja. A keresztyén egyház intézményeinek történelme, a hatalom nagyobb s nagyobb öszpontosításának bekövetkezését tanítja. Kiindult ez az első századok democraticus egyenlőségéből és képviselői szervezetéből, hogy a 19-ik században a pápai csallhatatlanságban, s a képzelhető legteljesebb despotiában végezze pályáját. Először democraticai köztársaság volt, azután midőn a püspökök tovább terjeszték hatalmukat, anélkül azonban, hogy függetlenségüket a pápáknak föláldozzák, akkor aristocratia lett; később alkotmányos monarchiává változott, midőn a conciliumok gyakorlák a legfőbb ellenőrzést; ma a theocratia s despotia eszményét létesíté. Ha a polgári társaságnak iránya az, hogy a vallásos társaság alakját vegye magára, — a mint azt a tények tanusítják — akkor ennek tiszta despoticus alakot kell ölteni. S ezt ekkép értelmezik az egyház szóvivői is. Bossuet, a szentírásból leszármaztatott politikájában, ekkép rajzolja le a kath. népekhez illő kormányzatot. „Isten rendelte a királyokat, mint az ő szolgáit, s ő általok uralkodik a népeken.“ „A királyi hatalom korlátlan.“ „A fejedelem, semmi rendeletéről sem tartozik számat adni.“ „Engedelmeskedni kell a fejedelmeknek, mint magának az igazságnak.“ „Ők istenek, es némileg az isteni függetlenség osztályosai.“ „Az alattvalók a fejedelmek erőszakosságának ellene állni nem jogosítvák, hanem csak alázatos fölterjesztéseket tehetnek, minden zugolódás nélkül.“ Logicaillag, kath. országban a kormányzatnak despoticusnak kell lenni,*) először azért, mert ilyen az egyház kormányzata is, mely mintaképül

*) Következő dagályos s kemény nyelven értelmezi Bossuet a monarchiát a mint az a róm. catholikus hagyományból s a Caesarok és pápák Rómájából jó elő: „Mint az igazságnak magának, oly engedelmességgel tartozunk a fejedelem iránt. Isteniek ők s némikép részesülnek az isteni függetlenségben. Valamint Istenben minden tökély egyesül, ugy van egyesítve az egyesek összes hatalma az uralkodó személyében. Vonja meg Isten kezét s a világ semmivé lesz; szünjök meg a tekintély az országban, minden zavarba megy át. Nézzük a fejedelmet hivatali tormében, onnan jönnek a rendeletek, melyek szerint járnak el a tisztviselők és hadvezérek a tartományok és hadsereg igazgatásában. Ez képe istennek aki égi trónján ülve intézi a világot. A gonoszok hiába rejtőznek el. Isten világossága mindenütt kíséri őket. Így ad Isten hatalmat a fejedelmeknek felfedni a legtitkosabb eselszövényeket; szeméi és kezei elérnek mindenüvé, az ég madarai tudtul adják neki mi történik. Sőt az ügyök vitelére kapott Istentől sajátóságos behatoló képességet mint valami fensőbb sugalmat. Ha felfedte a titkos tervet, messzőérő karjai utólérnek elleneit a világ végén is, a mélységek fenekéről is felkutatják, nincs biztos menhely ily hatalmasság elől.“

szolgál, továbbá azért, mert ha a királyok hatalmukat az Istentől vagy a pápától veszik, ezen hatalmat nem lehet sem korlátozni sem ellenőrizni.

Ezzel ellentétben a reformatio, mint az első keresztyénség felelevenítése, mindenütt megszüle a szabadságot, s az ellenállást a korlátlan hatalom ellenében. Arra tört hogy köztársasági vagy alkotmányos intézményeket létesítsen. A prot. ember semmi más vallásos tekintélyt el nem ismer a biblián kívül. Ő nem hajol meg egy ember tekintélye előtt, mint a katolikus, hanem vizsgál és vitatkozik. A kálvinisták és presbiteriek az egyházban a köztársasági szervezetet visszaállítván, logikai következetességgel átvitték a polgári társadalomba is azon elveket és szokásokat. Lamennais vádja a reformatio ellen, teljesen áll. „Ha egyszer — mond ő — a vallásos társaságból kiküszöbölték a hatalmat, szükségképen ki kelle küszöbölni a polgári társaságból is, s Isten akarata helyébe tenni az egyesek akaratát s értelmét; ettől fogva senki sem függvén mástól, mint önmagától teljesen szabaddá, önmaga urává, királyává s Istenévé kelle lennie.“*) Montesquieu is azt állítja „a kath. vallás jobban illik az egyeduralmu országokhoz, a prot. vallás jobban összefér a köztársasággal.“

Luther és Cálvin nem hirdetik az ellenállást a zsarnokságnak; inkább kárhoztatják, s dicsérik az engedelmességet. A teljes lelki ismereti szabadságot sem állítják fel. De az ő ellenökre a politikai és vallásos szabadság s a népfenség elve logicialag származott a reformatióból. Tagadhatatlanul ezek voltak mindenütt természetes gyümölcsei. A reformált írók a nép jogait visszakövetelik, s a hol a protestánsok győznek, szabad intézményeket állítanak. Az ő elleneik nem voltak tévedésben; a reformatió és szabadság közötti eszmeösszefüggést mint vészhozót jelezték.

Egy velencei követ Franciaországban a 16-ik században azt írja: „A reformátusok azt hirdetik hogy a királynak nincs teljhatalma alattvalói felett.“ S ennek következtében — így folytatja — olyan kormányzat felé hajlanak, a milyen Helvetiában van és az ország egyeduralmi alkotmányának megrontására törnek.**)

*) A dühös és prot. gyűlölő Lamennais ezen ítéletét elhamarkodva írta alá a szerző. Mert hogy lehetne a prot. ön Istene, mikor szerzőként a biblia s Isten törvénye oly nagy tekintélyben áll előtte.

A fordító.

**) Lásd a reformatio politikai eszméire vonatkozólag igen tanúságos e művét Laurent-nek: *La Révolution Francaise*, t. I. sect. II. §. 3.

Montluc azt mondja „a ref. lelkészek azt hirdetik, hogy a királynak nincs egyéb hatalma, csak az a mit a nép ad neki, és hogy a nemesség csak olyan mint ők.*) És valóban ez a calvinizmusnak szabadelvű s egyenlősítő szelleme. Tavaannes gyakran emlékezik a huguenotok democraticus szelleméről. „Ezek — ugymond — mind megannyi köztársaságok a királyi államokban, és vannak saját eszközeik, katonáik, elkülönzött kincstárak és népies kormány felállítására igyekeznek.“***) A nagy jogtudós Dumoulin feladta a parlamentnek a prot. lelkészeket, mondván: „ezeknek az a céljuk, hogy Franciaországot népies állammá s olyan köztársasággá tegyék mint Genf, melynek grófját és püspökét elűzték, s arra törnek hogy az első szülöttség jogait eltöröljék, a parasztokat a nemesekkel, az utóbb szülötteket az első szülöttekkel egyformákká tegyék, mivel mindannyian Ádám gyermekei, és a természeti s isteni jog szerint egyenlők.“ Ezek nyilvánosságosan a francia forradalom eszméi, és ha Franciaország a 16-ik században elfogadta volna a reformatiót, már azon időben szabadságot s önkormányzatot nyert volna, s azokat meg is fogta volna tartani. 1622-ben 15-ik Gergely pápa irt a francia királynak, hogy rávegye Genf megsemmisítésére, mint amely fészke a calvinizmusnak és köztársasági eszméknek. Franciaországban 4-ik Henrik halála után Rohan herceg köztársaságot akart alkotni, mondván hogy a királyok ideje lejárt.

Szemére hányták a prot. nemességnek, hogy Franciaországot olyan apró államokra akarta felosztani mint Helvétzia van felosztva, és a ligának érdemül tulajdonítják ennek magakadályozását s Franciaország egysége fentartását. A mit a huguenotok akartak, az nem más mint helyi önkormányzat, decentralisatio, s oly szövetségi kormányzat felállítása, mely szentesítette volna a községi és tartományi szabadságokat. Hiszen ezt akarná Franciaország elérni, de az egység s egyformaság kath. törekvése meggyűlölteti azt, s minduntalan visszaviszi az országot a despotiához.

Calvin azt akarta, „hogy a lelkészek a nép helyeslésével s beleegyezésével legyenek választva, a választást lelkészek vezérelvén.“ Ezt a kormányzatot akarták a calvinisták bevinni Franciaországba. „1620-ban, — Tavaannes írja — valóban népies kor-

*) Blaise de Montluc. Collection des Mémoires, de Petitot 1-re série, t. XXII. p. 26.

**) Fentebbi gyűjtemény, t. XXIII. p. 72.

mányzatuk volt, kormányozván a lelkészek és a városok birái, s a vallásokon levő nemességnek csak látszólagos befolyást engednek, annyira hogy ha felülkerekedhetnének az ő eszméikkel. Franciaország, a fejedelem és nemesség romjain, olyanúá lenne mint Helvéczia.*

A mint a reformátio kezébe adta a parasztnak az evangyeliomot, azonnal követelték a szolgaság eltörlését, és régi jogaik elismerését, a keresztyén szabadság nevében. A reformátio mindenütt a természeti jogok visszakövetelésére buzdított, a szabadságra, türelemre, jogegyenlőségre, és népfeliségre. Be vannak ezek írva, azon idő iratainak nagy részében, jelesen Languet gyujtó röpiratába, melynek czime ez: *Junii Bruti celtae, Vindiciae contra tyrannus, de principe in populum, populi in principem legitima potestate*; és ezen párbeszédébe: a fejedelem tekintélyéről és a népek szabadságáról.**)

Ezen eszmék, melyek a mai szabadságok alapját képezik, mindenkor erős védőkre találtak a protestánsok között. Jurieu lelkész védte azokat Bossuet ellenében, egy ismeretes vitaközlásban. Locke pedig azokat tudományos alakba öltözteté. Töle kölesönöztek Montesquieu. Voltaire s a 18-ik század politikus írói, s abból származott a francia forradalom. De már sokkal az előtt alkalmazásba vétettek, tartós eredménnyel a prot. államokban, először Hollandiában, azután Angliában, s legfőkép Amerikában.

A híres határozat, 1581. Jul. 16-ról, melyben a holland rendek a spanyol király trónvesztését kikiáltották, már szentesiti a népfeliséget. Hogy egy királyt trónjától megfoszszanak, szükségkép el kelle fogadni ez elvet „az Isten nem a fejedelem kedvéért teremté az alattvalókat, s nem azért hogy annak, bármit parancsoljon engedelmeskedjenek, sőt inkább a fejedelmeket teremté az alattvalók kedvéért. kik nélkül fejedelmek nem is lehetnének, s a végre teremté, hogy őket jog s igazság szerint kormányozzák.“ A határozat hozzá teszi ezt is, hogy a lakosok kényszerítve levén menekülni a király zsarnoksága elől, s kivonni magukat hatalma alól, „nincs más mit tenniök, mint az a határozat, hogy védhessék régi szabadságaikat, nőjeiket, gyermekeiket s utódaikat, a kikért a természet törvénye szerint életet és vagyont áldozni kötelesek.“ Az 1648-iki angol forradalom szintén ez elvek alatt jött

*) Mémoires de l'État de France sous Charles IX. t. III. p. 57—611. Lásd Laurent a „francia forradalom“, t. I. p. 345.

létre. Milton és más köztársaságiak a jellem és szellem bámulatos erejével védtek ezeket.

Nem a francia forradalom találta fel az ugynevezett 89-iki elveket, csak azoknak Európában való elterjedését segítte elő, és szerenesétlenségre éppen Franciaországban ezen szabadságok soha tekintetbe nem vétettek, még a legszentebbek, a lelkiismeret szabadsága sem.*) A puritánok és quakerek kiáltották ki azokat, s gyakorolták is Amerikában már azelőtt kétszáz évvel, és onnan és Angliából vette át azokat Európa a 18-ik század vége felé.

Már 1620-ban Virginia állam alkotmánya megalapítja a képviselői kormányzatot, az esküdtszék bíráskodását, s azt az elvet, hogy az adót azoknak kell megszavazni, kik azt fizetik.

Massachussets kezdetől fogva elrendelte a tankötelezettséget, az állam és egyház teljes elválasztását. A felekezetek a köztörvény alatt vannak, és magok választják lelkészeiket. A képviselői democatia, már akkor oly tökéletesen létezett mint ma. Magok a bírák is a polgárok által választottak. De még egy fontosabb dolog történik. Előáll egy ember, (1633) s nemcsak a türelmet, de a törvény előtti teljes vallásszabadság egyenlőségét kiáltja ki, s ez elven alapít egy államot. Williams Roger a neve, melyet a mi szárazföldünkön nem igen ismernek, de a mely méltó hogy az emberiség legnagyobb jóltevői közé irassék be. Ebben a világban, melyet a türelmetlenség 4 ezer év óta vérbe borított, még mielőtt Descartes a bölcsészetben a szabad kutatást megalapította, első volt ki a vallásos szabadságot, mint politikai jogot szentesítette. „Az üldözés a lelkiismeret dolgaiban, nyilvánágoosan és sajnálatraméltókép ellenkezik Jézus Krisztus tanításaival.“ „A ki az állam hajóját kormányozza, fenntarthatja a hajón a rendet, s elérheti a révpartot ha bár nincs is kényszerítve a hajó minden legénysége hogy részt vegyen az isteni tiszteleten.“ „A polgári hatalomnak csak az emberek testén és javain van hatósága: a hit ügyeibe nem avatkozhatik be, még azon czélből sem, hogy valamely egyház szakadarságba vagy eretnokségbe esését meggátolja.“ „Főlszabadítani a lelkeket a zsarnokság alól, ez nem csak az elnyomott népek iránti igazságosság, hanem egyuttal a

*) Olvasandó e tárgyra Prévost-Paradol tanulságos cikke az 1858-ki Revue des deux Mondes-ban, a hol ő megmutatja, hogy sem a törvény, sem a hatóságok nem fogadták el Franciaországban a vallásszabadságot. Még ma sem létezik az ott.

szabadság és közbéke megállapítása minden ember lelkiismerete érdekében.“

Olvassátok Bancroft bámulatos történelmében, miként alapította Williams Roger Providence városát és Rhode Island államot, azon elveken, melyek akkor Európában ismeretlenek voltak, kivéve a prot. Hollandot. Midőn 1641-hen Rhode-Island alkotmányra elkészült, minden polgárok összehivattak, hogy azt megszavazzák. Magok az alapítók democratiának nevezték azt, s valóban az volt a szó teljes értelmében és Rousseau eszméjével egyező. A nép egyenesen kormányozta önmagát. Minden polgárok valláskülömbőség nélkül egyenlökké lettek a törvény előtt, és minden törvénynek az ösgyűlésekben kellett szentesítettetni. Ez volt a leg-radicalisabb önkormányzat, melyet az emberiség ismert, és két századnál régebben áll, minden zavar és forradalom nélkül.

A quakerok Pennsylvániában és új Jersey-ben, hasonló elveken alapítanak államot. A hatalom a népnél van: „We put the power in the people.“ (a népnek adjuk a hatalmat) ez új Jersey alkotmányának alapja. Ezek annak főbb rendelkezései: Sem egyes embernek, sem emberek egyesületének nincs hatalma a lelkiismeret felett. Senki, soha, semmiképen, semmi szín alatt nem üldöztethetik, nem bántalmaztathatják vallásos véleménye miatt. A törvényhozó testület titkos szavazattal választatik. Minden ember választó és választható. A választók képviselőiknek kötelező utasításokat adnak. Ha a képviselő, nem felel meg megbízásának, kérdőre vonható. A törvényhozó testület által választott tiz biztos gyakorolja a végrehajtó hatalmat. A bírák és rendügylők a nép által kétévre választatnak. A bírák elnökölnek az esküdt-székeken, de az ítéletet azon 12 polgár hozza, kik az esküdt-széket alkotják. Adósságért senki a börtönbe nem vettethetik. Az árvák közkölségen neveltetnek. A tanítás a közszolgálathoz tartozik és a közkölségvetésből fedeztetik.

Csaknem ugyanezen elvek alapítvák meg Pennsylvániában és Connecticut-ban.

Azon eszmék, hogy az ember ura önmagának; hogy szabad, hogy tőle sem szolgálatot, sem adót nem lehet követelni ön beleegyezése nélkül, hogy a kormányzat, igazságszolgáltatás és minden hatalom a néptől származik, az elvek ezen összesége melyet a mai társadalmak is megvalósítani törekednek, kétségtelenül german traditióból származik, és e faj nagy részénél feltalálható, a királyi intézmény kifejlődése előtt. De ha ezen elvek, melyek a középszázadokban a hűbériség, a 15-ik század óta pedig a meg-

erősödött királyi hatalom által elnyomattak, új életre keltek Helvéziában, Angliában, Hollandban, s az Egyesült Államokban, ezt a reformatio democraticus szellemének lehet köszönni, és ezen elvek csak a prot. államokban tartották fenn magukat, biztosítván a népeknek a rendet és jólétet. Ha Franciaország nem üldözte, gyilkolta, s nem számüzte volna azon fiait, kik protestánsokká lettek, talán kifejthette volna a szabadság és önkormányzat azon csiráit, melyek a tartományi rendeknél fennmaradtak. Ez oly igazság melyet Garrison Gusztáv tisztára kimutatott, egy már régebben megjelent munkájában.*) A mai kor tanulmányai, és eseményei újabb érveket hoznak ennek támogatására. A Rochelle-i és Grenoble-i gyűlésekben, az Orleans-i rendi gyűlésben a parlament szellem és szabadság szelleme oly hatalmasan nyilatkoznak, mint az angol parlamentben, s ott Kálvin tiszta s erőteljes nyelven beszéltek, mely oly alkalmas a vallás és politikai fontos ügyek tárgyalására.

„Mi meg tudjuk védni városainkat a király ellen, a király nélkül is“, így szóltak a hugenottok, s nincs benne kétség, hogy ha győztek volna, megalapították volna vagy az alkotmányos királyságot, mint Angliában, vagy a szövetséges köztársaságot, mint Hollandban. A francia nemesség, ha megőrizte volna függetlensége szellemét, vagy törvényes ellenzékiességét, melyet a protestantizmustól kölcsönzött, bizonyára határt szabott volna a királyi hatalomnak, és Franciaország megmenekült volna 14-ik Lajos és utóda keleti despotiájától, mely jellemét semmisíté meg.***) — 1-ső Ferencz, midőn a jelt kiadá a reformáltak üldözésére***) és 4-ik Henrik midőn prot. vallását megtagadá, épen úgy lettek

*) Lásd Revue des deux Mondes 1848-ik évbéli füzetét.

**) Quinet E. az ő „Forradalom“ cz. művében az e korszakbeli francia nemességre szigorú de igaz ítéletet mond: „az (a nemesség) eladta vallásos hitét, mikép alapíthatta volna meg a politikai hitet? A Fronde-ban becsérzet nélküli cselszövő szellemet árult el. Lázadó Mazarin ellen, földrehajló mihelyt a fejedelmek megjelen. Akkor látták be semmis voltát, nem vezette az a francziákat semmiféle szabadsághoz,“

***) „I. Ferencz, mondja Napoleon Sz. Ilona szigetén, valóban helyezve volt elfogadni a protestantizmust mindjárt kezdetben, s annak fejévé lenni Európában. Megkímélte volna Franciaországot a borzasztó vallási rángatózásoktól. Szerencsétlenségére, I. Ferencz mitsem értett ezekhez, nem mentheti magát lelkiismereti nehézségekkel, mert szövetkezett a törökkel s őket közénk vezette. Gyenge idők! Hübérkori ostobaság! I. Ferencz nem is volt egyéb, mint harezjátéki hős, terem-lovag s egy nagy törpe!“ (Mémorial, aug. 17. 1816.)

árulók Franciaország valódi érdekei iránt, mint a nemesség. E mondat: Páris megér egy misét, melyet a francia történetészek nagy része a gyakorlati érzék kitünő nyilatkozatának tart, nem egyéb mint vérlázító cynismus. Mert a ki magát eladja, hitét megtagadja anyagi haszonért, olyasmint mivel, a mitől minden valódi ember undorral fordul el. Franciaország ma annak következményeit szenved, s folyvást bűnhődik a Bertalan éjért, és a Nantes-i rendszabály visszavonásáért, a lelkiismereti szabadságon elkövetett ezen két nagy erőszaktevélet.

Legnagyobb baj Franciaországban az, hogy oly emberei vannak, kik a tradícióval való szakítás nélkül fogadják el az új eszméket. A köztársaságiak, többnyire vagy közömbösök, vagy ellenséges indulattal viseltetnek minden vallásos eszmék iránt, és valamint elődeiknek, a múlt század forradalmárainak, úgy nekik sincs alapjuk, melyen egy szilárd épületet építhetnének. A kik a vallásos eszméket védik, azok a régi kormányzatot szeretnék föleleveníteni, és minden javításnak ellenségei. Franciaországnak most alkalma volna szabad intézmények behozatalára. A monarchia hívei egyengetik az utat egy Napoleonnak, vagy vak megátalkodottsággal anarchiába taszítják az országot. Lajos Fülöp alatt, azután 1850-ben, és ma is, a conservatívak segítik elő országuk romlását, midőn elavult formákhoz ragaszkodnak. Ma egyedül a köztársaság a lehetséges kormányforma Franciaországban: de jóformán a köztársaságiak fogják gátolni annak meggyökerezését, mert a katholicismus áthatotta őket is a türelmetlenség és despotia szellemével.*) Franciaország alig menekül a korlátlan hatalom újbóli visszaállításától, ha a kath. tradíciók hatása alól el nem vonja magát. A római vallás nagyon roszul iskolázta a francziákat a végre, hogy szabadon élhessenek, egymást eltűrjék, s magukat kormányozhassák önmaguk.

*) A francziák türelmetlensége valószínűleg katholicus neveletésükből keletkezik. Páris a ligával volt. Voltaire korában a nép még telve a protestánsok és hitetlenek elleni gyűlölettel. „Nehezen tűrjük az ellenmondást a szívünkön fekvő dolgokban“ írta egy eszes francia író. A legmerészebb és helyetlenebb nézet ránk nézve az oly fogalom melyen kívül nincs üdv. Mindenik párt egyház akar lenni csalatkozhatlansága felett semmi kételynek helyt nem ad. A legszabadabb elvűek keresik az ürügyet megvonni a szabadságról másképp értőktől azt mit maguknak igényelnek. Ezért állítatnak fel könnyen a dictaturák, és öröködnék meg minden párt kezén az elnyomás azonos eszközei győzelmők vagy megveretésök felváltó eseteiben.“ (Beaussire Emil „Revue des deux Mondes.“ 1871. máj. 1.)

A katolikus népeknél néha a törvénybe iktatják a türelmet, de az erkölcsökben örökké hiányzik az. Jaj annak, ki a lelkiismereti szabadsággal élni akarván, elhatározza magát, követni saját lelke sugallatát. Ki fog gunyoltatni saját rokonaitól, sőt a közönyösöktől is, s ezektől még inkább mint a hívőktől. A hitetlenek előnyösebbnek tartják kinevetni, vagy megtámadni a papot, ha a mellett az élet minden nevezetes körülményei között meghajolnak előtte. Az igaz hívőség járma alatt, melyet fölváltva gunyolnak és hordoznak, nem engedik meg, hogy mások, kik annak sulyát nehézlik merészkedjenek magukat kivonni alóla. A megfélemlítés és a nevetségessé tétel által, rajtuk marad az embereken a vallás gyöntetősége, s a szabadság csak üres szó marad.

Minden mai népek arra törekeshnek, hogy megalapítsák a képviseleti és alkotmányos kormányzatot. Ez a kormányzati mód, mely Angliában a régi germán intézmények talaján született, s a protestantismus által nagyra neveltetett, amint látszik nem képes maradandólag meghonosulni a kath. országokban. Mert valójában az államfő, akár királynak, akár elnöknek hivatassék, soha sem lehet igazi alkotmányos fejedelem. Mert ha buzgó és hitkötelmes szerint gyónik, akkor vezetetik gyóntatója által, ki a pápa engedelmes szolgája. Tehát a gyónó személy közege által a pápa az igazi fejedelem, vagy még inkább a jezsuiták, kik a pápát is vezénylik. Tehát ez esetben azon előjogokat, melyeket az alkotmány a hatalom letéteményeseinek ad, külső hatalom gyakorolja az ország kárára. E példák sokaságától hemzseg a történelem. Gyóntatójuk követeléseinek engedve 14-ik Lajos vissza veszi a nantesi rendszabályt, 2-ik Jakab Angol, és 10-ik Károly francia király elvesztik koronájokat, 16-ik Lajos nemcsak uralmát, de életét is, 3-ik Ferdinánd és 1-ső Leopold osztrák uralkodók tönkre tették országaikat az üldözések által. Ágoston és Sigmond lengyel királyok előkészíték országuk fölosztását, a jezsuiták és a türelmetlenség meghonosítása által. Ha az uralkodó kegyes, és szabályszerént gyónni szokó, akkor az alkotmányos kormányzat áltatás vagy bolondítás csak; mert a nemzetet egy ismeretlen pap akaratának veti alá, ki az ő egyháza igényeinek műszere; vagy ha az ország vonakodik ezen lealázó jármot hordozni, akkor kész a forradalom. Ausztriában az uralkodó csak úgy lehetett alkotmányos fejedelem, hogy ellenállt gyóntatójának. Protestáns földön, az alkotmányos kormányzat természetesen fejlődik ki, mert ez az ő szülőtte földje; katolikus földön, mint becsempészett eretnecség, a papok által alá ásatik, hacsak az ő uralmok biztosi-

tására nem szolgál, s így vagy meghamisíttatik a clericálisok által, vagy felforgattatik a forradalmárok által.

V.

Hogy a kath. népek alantabb állanak, annak egy másik oka ez: a hangadó és értelmes osztályokban, kevesebb náluk a vallásos érzés, mint a prot. népeknél. Ugy hiszem ezt senki sem tagadja. A püspöki lapok ezt minden nap constatálják, s a vallás iránt ugyanazon tiszteletet követelik melylyel az Angolországban s Amerikában bír. A kik minden vallásnak ellenségei, szemükre hányják az angoloknak s amerikaiaknak azt a mit ők az ő szűk bigotteriájuknak neveznek, a vasárnap szigorú megünneplését, a közböjtök s imák tartását, és szigorú kegyességöket.

Két dologból lehet kimagyarázni, hogy a fölvilágosult osztályban, több tekintélye s elevensége van a vallásnak a protestánsok között.

Először a kath. vallás sokszorozott hitcikkelyei, gyakran gyermekes szertartásai, csodái és bucsujárásai*) miatt a mai gondolkozásmód légkörén kívül esik; míg a protestantismus egyszerűsége, formáinak nem egyöntettségé, változatossága, s tökéletesbithetése által, abba jobban alkalmazkodhatik. Renán ezt helyesen mondja: „Az új felekezetek alakulását a katolicusok szemökre hányják a protestánsoknak mint gyengeség jelét, holott ez ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy a vallásos érzés ezek között még él, miután teremtő erővel bír. A halálnak legbiztosabb jele a meg sem mocszanás.“

Az a szenvtelenség, melyel az újabb időben fogadtak el két olyan új hitcikket, mely a régibb időben a legerélyesebb ellenzést keltette volna fel, és szakadásra vezetett volna: a katholicismus kebelében majdnem lihetetlen szellemi súlyedés jelensége. A babonáság tulzásai kikerülhetlenül hitelenségre vezetnek. Az egyház által történt ezen kihívása a józan észnek, arra vezeti azokat, kik az egyházból kilépni nem akarnak, hogy egyáltalában minden vallásos gyakorlatról lemondjanak. Egy francia irodal-

*) Agassiz „Utazás Braziliában“ művében a katholicismus befolyásáról ez országra írja: „A pap a tanítója a népnek. Végre is meg kell szünni hinnie, hogy a lélek mindig megelégedhetik ilyféle táplálékokkal mint tarka-barka járdalok, festett szentek, égő viaszgyertyák és olesó virágcsokrok. Mindaddig míg a nép nem óhajtozik másféle vallásos oktatás után, marad lenyomott állapotában, vagy nem lesz képes előhaladni.“

már, G é r u z e t nagyon tökéletesen rajzolta le azt a helyzetet „Egy családtya, ki hisz Istenben, a nélkül hogy hinne szent Cu-pertinben, nagy zavarba jön vakbuzgó leányai és istentagadó fiai között. Isten őrizzen mind az Istentagadástól, mind cupertinségtől.“*) Nyilvánságosan a cupertinség szüli az Istentagadást, s a kettő együtt vezette Franciaországot jelen helyzetébe, mivel ott nincs többé helye az okos vallásnak.

A vallás ügyben oly tökéletes közönyt szül a catholicismus, hogy tagjainak annyi lelki ereje sem marad, hogy kilépjenek belőle. Vannak protestánsok kik catholikusokká lesznek, s ez annak a jele hogy van hitők, mely őket készíti hogy keressék az igazi vallásformát, s azt vélik hogy azt Rómánál lelik fel. De kevés catholikus lesz protestánsná, mivel minden vallás iránt ellenséges vagy közönyös érzés van bennök. Ez a közöny előmozdítja az egyház népesedését, mert megakadályozza tagjait abban hogy belőle kilépjenek, s a mellett mégis csak fogdos ellenségei gyermekeiből.

A másik oka a kath. népek hitetlenségének a p a p i s z o n y***) (prétrophobia). Az egyház. t. i. ellenséges állást foglalván el a modern szabadság eszméjével, mindazok, kik ennek pártolói, kénytelenek hajlamuk ellenére is átkozni az egyházat, s viaskodni ellene. V o l t a i r e ezen kiáltása „zuzzuk agyon a gyalázatost“ a logica törvénye szerint, bévallva, vagy be nem vallva, mindenütt a liberalismus jelszavává lesz. Megszűnés nélkül küzd a szabad-elvű ember, s küzdenie kell a papok és szerzetesek ellen, mivel ezek akarják a társadalmat szolgájává tenni a pápának, s az ő bizományosainak a püspököknek. Nem lehet tiszteletben tartania a hitet, mely tőle elakarja rabolni a szabadságot.

Constatáltuk a tényt, s annak okait: s lássuk most annak következményeit.

Az első következmény az, hogy nem érnek czélt azok, kik a római uralom alól való szabadulást azzal akarják kivinni, hogy csupán a tagadás és észszerű kétely fegyverével kelnek ellene. Egy nemzet sem tett nagyobb erőfeszítést Franciaországnál,

*) G é r u z e t életrajza vázolósa közben idéz tőle Prévost-Paradol egy tiszteletlen de találó mondatot „a nemzetek kik elhanyagolják magukat, elborítvák szerzetesekkel, ezek a társadalom testének férgei.“ E pontról mégis talán némi óvatosság helyén van.

**) Lásd Laveleyenak a Timeshoz intézett levelét a „Times“ 1874. decz. 14. számában „az ultramontanismus Belgiumban“ felirattal.

hogyan ezuton czélt érjen. Hasonlíthatlan nagy tüntetéssel s erélylyel használt fel e célra minden eszközt: a bölcsészek okoskodásait, a regék tereferéit, a comédiák satyráit, a szöszék ékesen szólását, a gyujtogatók fáklýáit, a rombolók ásóit, a hóhér bárdját.

És mégis Versailles-ban a clericalismus a jezsuitáknak adta kezébe a tanítást, s előkészít egy olyan királyságot, mely az egyháznak teljesen alávetve lesz. Sebesen nevekszik ennek befolyása, s egykor mint Belgiumban, ellenállhatatlan lesz. S ez onnan származik, hogy csak az a vallás semmisíthető meg, a mely helyébe más tétetett. Ha a politikában az ember a tények tanítása előtt meghajol, mint szintén a természettudományokban is, ezen igazságot axioma-ként kellene elfogadni mindenkinék, ki az előítélettől ment. A szabad gondolkodás nem tör meg a róm. egyházat, sőt megerősíti, mivel tulásai által ijesztőleg hat, s nem felel meg az emberi szív mély szükségleteinek.

Nem ér tehát czélt az a törekvés, mely lerontani akarja a catholicismust, anélkül hogy annak helyettesítéséről gondolkoznék: hanem igen is elősegéli a forradalmi szellem származását. Jegyezzétek meg, mennyire otthonos ez a szellem a kath. népeknél, Amerikában épen úgy mint Európában, s a figyelmes szemlélők megdöbbennek hogy ezt nem találják fel, még az Egyesült-Államok radical democratiáiban sem. A katholikusok nem tudván sem megalapítani, sem nélkülözni a szabadságot, nélkülözhetlenné teszik a despotiát, a nélkül hogy békén tudnák hordani annak jármát. Ebből származik a szüntelen működő forradalmi kovász. Midőn a baj legfőbb fokát éri el, akkor az ország az anarchiából a despotismusba rohan, s ismét a despotismusból az anarchiába, s így emészti föl erejét az engesztelhetetlen pártok küzdelmeiben.*) Ez az a kép, melyet mutat nekünk Spanyolország, és minden más hasonló helyzetű ország. Honnan származik ez a baj? Ugy hiszem ez az oka:

A renddel párosult szabadság, erkölcsök nélkül képtelenség. Ugyde ha valódiilag fogjuk fel a dolgot, egyedül a vallás szolgál szólnak a néphez, erkölcsről és kötelességekről. Ha elvesztik hitelöket a tömegeknél, ki helyettesíti öket szükséges hivatásuk-

*) Emlékezzünk vissza Castellar spanyol hírhedt állampféri szavára, melyeket mondott, midőn szomorú minisztereaégét megbuktaták „Spanyolországban minden párt intransigibilis“ — engesztelhetetlen.
A fordító.

ban? Bizonyára a szabadgondolkozók erre képtelenek. Guizot csodaszépen fejezi ezt ki: „A keresztyénség a tiszteletparancsolás nagy iskolája.” Ha a szabadság védelme végett a voltairei liberalizmus megrendíti a katholicizmus tekintélyét, a minthogy azt kénytelen is tenni, eltűnik még a törvényes tekintély iránti tisztelet is, és helyet ad az ellenzéki szellemnek, a gyanúsításnak, a gyűlöletnek és a lázadásnak. Így nevekszik a kath. népek forradalmi vérmérséklete.*) Csak akkor lehetnek csendességben, ha teljesen Róma alá vetvük, mint régente Spanyolország, mai nap Tyrol. Ha megpróbálják a felszabadulást, az anarchia elől nehezen szabadulnak meg.

VI.

A társadalmi reformok a clerus támogatása mellett könnyen eszközölhetők, nélküle, vagy ellenére nehezen, vagy sehogyse. Ám nézzük az elemi oktatást.

Ha a kényszerítő tankötelezettség a papság közreműködésével határoztatik el, mint a prot. országokban, a cél el van érve. De ha a pap ez iránt vagy ellenséges vagy közönyös, mint a kath. országokban, a törvény ki van játszva: ám tessék megtekinteni Itália iskolai jelenrajzát. Helyeztesd be a papot az iskolába a vezénylet tekintélyével, mint Belgiumban; akkor a theocratia győzelmét készíti elő. Űzd ki onnan, akkor az iskola elhanyaglik, mert a pap elnépteleníti azt. De ettől eltekintve, ha a normál iskolák tanítóiban ellenséges szellem van a papság iránt, s azt átöntik a tanítványaikba, mi történik akkor? Elkerülhetlenül le lesz rontva a vallásos érzés és istentagadó nép fog képződni. És pedig a logica erre kényszerít, s a szabadgondolás erre édesget. El vagytok-e erre készülve? A prot. országokban, Amerikában, Hollandban az iskola egészen világi, nem felekezeti, de azért át van hatva keresztyén érzülettel. Kath. országban a világi iskola csak úgy tartja fenn magát, ha erősen küzd a papság ellen, mely annak vesztére tör: telát okvetlen vallásellenessé kell lennie.

Azon félelemletes társadalmi kérdésekre nézve, melyek miatt a tözsérek és munkások egymással hajba kaptak, a megoldás a keresztyén vallásban van, mert az ez által birdetett testvériség és önmegtágadás az igazság uralmára vezet. Az igazán keresz-

*) Deschanel írta volt újabban a francziákra vonatkozólag a „National”-ban „szabadság és forradalom rekonfogalmok, mivel tekintély és elnyomás gyakran szinte rokon jelentésttek lettek.”

tyén munkaadók és munkások között nehezség nem támadhat, mivel a termelvények elosztásánál a méltányosság vezetné őket. Mélyen érezzük a lábunk alatt tátongó örvényt, melyet a vallásos érzés elsatnyulása ásott, de a mely azon kényszerített küzdelem következménye, mely a mi ismeretünk szerint, csak egyetlen egy valóságforma ellen irányul. Míg ellenben prot. országokban a vallás szolgái a társaság minden osztályaiban jól fogadvák, és az ő közbenjárásuk mellett az összeütközések elvesztik élüket a kereszténység befolyása következtében, melynek ők közegei.

Quinet, a „francia forradalomról“ irt szép könyvében, szemmel láthatólag bebizonyítja, hogyha az az emancipációérti csodás erőfeszítés célt nem ért, annak oka a vallásos ellentállásokban van, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy egy ország polgári és politikai alkotmányát nem lehet alaposan reformálni, anélkül hogy a vallás is ne reformáltassék. Ennek pedig ha az az oka, hogy a polgári s politikai társaság a maga formáit a vallásos társaságtól kölcsönzi, s annak mintájára alkotja.

A papnak oly nagy befolyása van a lelkekre, hogy a maga eszmeképét azokra is átruházza, ha csak a vallásos érzés, mely által igazgatja hiveit gyökerestől ki nincs szaggatva. De ezen kísérlet a nemzetek létét kockáztatja.

A rendszeres előhaladás, igen nehéz kath. országokban, mivel az egyház szünetlen saját uralma megalapítását tartván szemelőtt, a nemzet minden életrevaló erőit, a papság követeléseinek visszautasítására kell fordítani. Nézzük mi történik Belgiumban. A pártok minden erőlködései, ez egy kérdésnél öszpontosulnak, s a többi érdekek, a nemzeti védelem, sőt saját függetlenségünk érdeke, csak alárendelt kérdés. A küzdelem oly tüzes, hogy már két ízben a legdühösebb mozgalom napja volt ránk felvirradandó, és csak az uralkodó bölcsességének lehet köszönni a veszély elmúltát. Azok az erők, melyek a klerikális párt elleni küzdelemre felhasználtatnak, az előhaladásra nézve elveszvék, mert habár győzedelmeskednek is, csak épen annyi eredményük van, hogy a püspökök jármától megmenekülnek.

A papi nötlenség, az egész hierarchiának egy ember akaratától való függése, a szerzetes rendek sokasága, mindezek megannyi vészzelemek, melyeket a prot. országok nem ismernek.

Bámulom azt, ha valamely ember lemond a családi örömről, hogy magát embertársainak s az igazságnak áldozza fel. Szent Pálnak igazsága van, hogy a kinek fontos küldetése van, az ne házasodjék. De midőn minden papok nötlenségre kényszerítettnek,

az az erkölcsi káron kívül az államra nézve nagyon veszélyes. Mert ezen papok egy kasztot képeznek, melynek saját érdeke van, s olyan mely a nemzetétől különbözik.

A kath. papság igazi hazája Róma; azt ő maga kinyilatkoztatta. Tehát ő fel fogja áldozni, ha úgy kell, saját országát a pápa javának vagy uralmának, ki az ő vallásának csalhatatlan feje, s a földön Isten helyettese. Mindenekelőtt katolikus, és csak azután ha a katolicismus megengedi, lesz belga, franczia, vagy német, ez a katolikus világnézet, és logicaillag ez másként nem is lehet.

Midőn Belgiumban a szabadelvű párt volt a kormányon, és 3-ik Napoleon még az olasz hadjárat előtt, az egyház védőjének adta ki magát, több flamand pap mondta nekem: délről jön a mi felszabadulásunk. Ma pedig a német ultramontánok nem is titkolják, hogy az egyház érdekében el fognak árulni a német birodalmat. Nem mondta-e a parlament színe előtt egy bajor képviselő: hijába állítotok új ezredeket, mert ha azok katolikusok, át fognak menni az ellenséghez.

A szerzetes a papnál még kevésbé ismer hazát. A pápaság szolgája levén, s ment minden helyi köteléktől, ő csak az egyháznak él, mely egyetemes, s nincs más cél előtte, mint ennek uralma, mely az övé is. Miként óvhatná meg az állam függetlenségét, azon papság és szerzetesség mellett, mely az uralmat magának követeli, s mely a tömegek felett a leghatalmasabb s ellenállhatatlanabb cselekvési eszközöket tartja kezében? A prot. államokban a lelkészek nősök, és gyermekeik vannak; tehát nekik ugyanazon érdekeik, s ugyanazon életmódjok van, mint más polgároknak; ők több felekezetre vannak oszolva; tehát nem ugyanazon parancsszónak engedelmeskednek. Ok nincsenek hierarchiaillag alávetve egy idegen főnök akaratának, ki az egyetemes uralkodás ábrándképét kergeti. Ok nemzetiek, mivel az ő egyházuk is nemzeti egyház. Ok némely helyen az államtól függetlenek, mint Amerikában, némely helyen az államnak alávetvék, mint Angliában; de nem követelik hogy ők legyenek az állam urai, mint Franciaországban és Belgiumban.

Az államnak és egyháznak egymástóli elválasztása elvét mindenütt érvényesíteni igyekeznek. Ebben célt érhetnek prot. országokban, amint Amerikában látjuk, mert a papság abba bele nyugszik. De kath. országokban ezt hijába decretálják. Az egyház, mely azt követeli hogy a világi ügyek legyenek alárendelve a szellemieknek, mint a test a léleknek, ezt

az elválasztást csak úgy fogadná el, ha célja elérésére abból hasznot húzhatna. Ez az elválasztás tehát vagy cselvetés, vagy áltatás lenne. Nem lehet elválasztani ugyanazon emberben a hívőt a polgártól, s rendesen a hívő érzelmei sugalmazzák a polgár tetteit.

Az egyház szolgálói, azok felett, kik őket az istenség tolmácsainak tartják, sokkal nagyobb tekintélyvel bírnak, mint az államot képviselő tisztviselők: mivel a pap örök boldogságot ígér, vagy örökös pokoli gyötrelmekkel fenyeget; míg a világi tisztviselő csak földi s ideiglenes büntetésekkel s jutalmakkal rendelkezik. A gyónás által a pap kezében van a fejedelem, a tisztviselő, a választók, és a választók által a törvényhozás. Míg evvel, s hason hatásu szentségekkel rendelkezik az egyház, addig az állam s egyház egymástól elválasztása, nem egyéb v e s z é l y e s c s a l k é p n é l (illusio).

Ha a kormányzás a papsággal gyakoroltatik, ez annyi, mint a nemzetet szolgáltságba süllyeszteni, ha pedig a papság ellenére gyakoroltatik, akkor maga a tekintély van koczkaztatva. Kormányozni mellette, azaz sem vele sem ellene, ez volna a legokosabb; de ezt a papság nem engedi meg. Jelszava ez: a ki nincs velem, az ellenem. Tehát nincs más választás, mint vagy engedelmessé válni neki, vagy ellent állani: s én nem tudom megmondani, melyik jobb.

A szárazföld kath. népei Angliától s Amerikától oly elveket s intézményeket kölcsönöztek, melyek a protestantizmus szülöttei, s annak befolyása alatt jó eredményt mutatnak. De most már kezdi látni a világ, hová vezetnek azok, ha ultramontán papság által támadtatnak meg, vagy aknáztatnak ki. Ha a tömegek elvesztik hitüket, akkor zavargásra vezetnek, mint Spanyol és Franciaországban, ha pedig hívők maradnak, mint Belgiumban, akkor püspöki uralom lesz a vége.

Tehát korunk eseményeinek figyelmes és részrehajlatlan tanulmányozása ezen kétségbeejtő következtetésre vezet, hogy a kath. nemzetek nem képesek megőrizni szabadságaikat, melyek a protestantizmus szülöttei. Ha elszigetelve élhetnének, alávétve magokat az egyház korlátlan hatalmának, talán a középszerű élet édes csendes örömeit élvezhetnék. De a veszély kívülről fenyegeti őket, még pedig a közel jövőben, ha a püspöki kar szavának készen engedelmeskednek.

Buckle, a mi századunk érdemei közé számítja a vallásos közönyösséget, mely minket a vallásos harcoktól megóvott. Ezen

előnyt, ha ugyan annak lehet nevezni, a mi korunk nem fogja megtartani. Minden látszat egy nagy összeütközés előkészületét mutatja, melynek főindokai közül egyik lesz a vallás. Már 1870-ben is, az ultramontanizmus volt az, mely Franciaországot Németországgal háborúba keverte. Ha 5-ik Henrik vagy 4-ik Napoleon trónra jut, ezt csak a papság közreműködésével fogja elérni, s ez új keresztes háborúra fog tüzelni, hogy megszabadítsa üldözött testvéreit a Rajnán túl, kiknek segílyt ígér. Azon államok, melyekben a clericalis párt van tulsulyban, hihetőleg részt vesznek a szent háborúban. Ez az a politika, melyet már is hirdetnek Franciaországban az *Univers*, s egyébütt is a pápai *Udvar* közlönyei. A legitim uralkodók visszahelyezése Spanyol-, Olasz- és Franciaországba, e három latin fajú országba; a protestáns Poroszhoz földig tiporása; Németország átadása Ausztriának; Róma visszaadása a pápának; a kormányzati legfőbb ellenőrzés az egyház számára; az igazi kormányzati elvek visszaállítása — t. i. azon elveké, melyeket a *Syllabus* és a kath. tradíciók tanítanak — ez az a nagymérvű tervezet, melynek valóstítására törekszik az ultramontanizmus. Fog-e célt érni? Ki mondhatná meg? De ha a protestantizmus ellen készített ezen nagy támadásban a rövidebbet huzzák, mi lesz a legyőzöttek sorsa? Az emberi szív remeg, ha azon szerencsétlenségekre gondol, melyeket Európa számára készít azon ábrándozás, mely visszaállítani vágyik az egyház egyetemes uralmát, melyet ma nagyobb merészséggel, s dühösebben követel mint eddig bármikor.

(Vége.)

A fordító utószava.

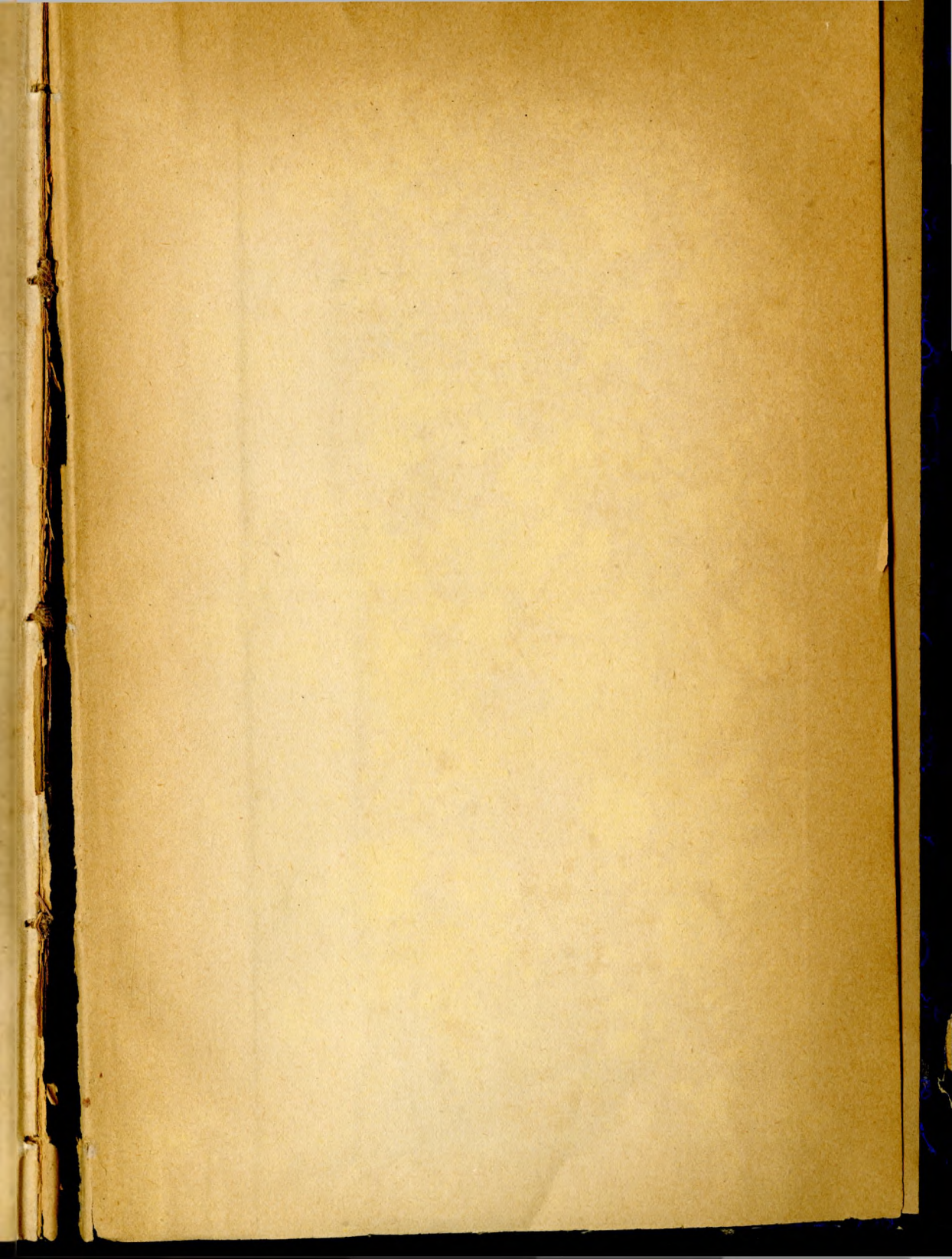
Laveleye röpiratának magyarra fordítását hasznosnak látam azért, hogy azon dolgokról, melyek itt szellőztetnek, bár kétségtelen tények tanuskodnak mellettök: mégis, csak legfőlebb bizalmas magánkörben lehetett beszélni, mert azonnal készen lett volna az ellenfél vádja, ha rólok nyilvánosan szólnunk, hogy felekezeti elvakultság beszéltet velünk. Im most, kivéve a felekezetiesség látszatos elfogultsági köréből, mint az objectiv tények tanait, objectivizálva elemezi Laveleye, ki maga kétségbevonhatatlanul róm. kath. vallású.

Hasznosnak tartottam másrésről azért is, mert Buckle és Leckie, mivelődés történelme a magyar közönség kezében is forog,

s annak állitmányait készpénz gyanánt fogadják el. Még tanult emberek is kikkel e tárgyban beszélgettem úgy hiszik mint Buckle és Leckie, hogy a miveltség, mint valamely szeszélyes lény, fatumszerűleg járt kelt az emberiség között, s a hol esetleg megtelepült, ott tisztább vallásos fogalmakat szült. E történelem ellenes állitmányt úgy hiszem Laveleye elvitázhatatlan tényekkel czáfolja meg, kimutatván hogy a miveltségnek nincs ily fatumszerű származása: hanem a hol az emberek szabad akarat szerint tisztább vallást választottak, habár azelőtt a miveltségben igen hátra voltak is, nagy haladást tettek, s megelőzték azon népeket, melyek az értelmet lenyügöző régi vallásnál maradtak, habár azok annakelőtte náluknál főlebb álltak is.

Hasznosnak tartottam azért is, hogy valahára óvatos legyen a magyar olvasó közönség az ugynevezett liberalismus minden elveit, szent igazságok gyanánt rögtön elfogadni. A liberalismus tanai a népisme s jelenrajz alaposabb ismerete előtt keletkeztek: azokat tehát axiomaként elfogadni nagy hiba volna. Sok hamis elmélete van a chablonszerű liberalismusnak politikai abc-jébe beírva. Ilyen p. o. ez a tele torokkal kiáltott mondat: szabad egyház szabad államban. Továbbá a vallásos érzés becsmérése, gunyolása is be van vezetve a liberalismus chablonjába. Ezen politikai iskola legtöbb tagját nem tudom másként jellemezni, mintha azt mondom róla, hogy ez a mit olvas Philadelphiáról, azt azonnal legkisebb falunkban akarja valósítani. Ezen férfiak legtöbbjének történelmi ismeretei Rotteck-ig terjednek, kiről ma már tudva van hogy nem egyetemes történetet, csak egyetemes történelmi regényt írt. Nem azt a mi történt, hanem a mit ő megtörténtnek képzelt. Laveleye liberalismusa kétségbe nem vonható, de nem chablonszerű, nem Voltaire és Diderot viszhangja, hanem a tények feletti büleseletének eredménye.

És midőn e röpirat lefordítását ezélba vettem, tudtam hogy az a kép, mely itt a protestantismusról felmutattik, a magyar fajú protestánsoknak nem egészen megfelelő kép. De ha olvassák e röpiratot, nem lesz hátrányukra mert megütődve eszmélhetnek föl, hogy mik ők a világ többi protestánsaihoz viszonyítva, s mivé kellett volna lenniök.

2012.

2002

